

S polibkem Kleió je historie sexy!

7.4.2008 Host str. 24 Kritika

Martin Tomášek

Jeden z esejů, jimiž profesor historie a dějin umění Simon Schama v devadesátých letech na stránkách New York Times popularizoval historii, začíná akademickou anekdotou: “Scéna: seminární místnost na Harvardu. Okamžik: ústní zkoušení staršího adepta historie, jemuž hrozí definitivní prolítnutí.

Otázka: Mohl byste srovnat zkušenost Italů z první světové války s jejich zkušeností z druhé světové? Studenta zachvátí panika; čelo mu pokryjí kapičky potu. Vystrašená odpověď: Tak ony byly dvě?” Představuji si, že až utichne smích, utvrdí se všichni přítomní v tom, že nevědomost studentů nebyla nikdy tak hrozná, načež se rozejdou, aby je učili stejně nudně jako dřív.

Profesor historie a dějin umění Simon Schama se narodil roku 1945 v Londýně jako potomek druhé generace židovských imigrantů s litevskými a tureckými kořeny. Po absolvování historie na Cambridgi, desetiletém působení na tamní katedře a čtyřletém v Oxfordu se stala jeho novým domovem Amerika, nejprve Harvard a po něm Columbijská **univerzita**, kde působí dodnes. K hlavním oblastem jeho odborného zájmu patří holandské umění 17. století, francouzské malířství a společnost 18. století, britská vizuální kultura od 16. století po současnost, historie krajiny a životního prostředí a umění 20. a 21. století spjaté — jak sám píše — se “zemí a Zemí”.

Široký záběr a neobvyklé zaměření budou patrně u čtenářů odchovaných odlišnou akademickou tradicí vzbuzovat nedůvěru. Ostražitost vůči Schamově “vědeckosti” neotupí ani populárně znějící názvy jeho knih: *Citizens: A Chronicle of the French Revolution* (1989; *Občané: kronika Francouzské revoluce*, Prostor 2004), *Landscape and Memory* (1995; *Krajina a paměť*, Argo / Dokořán 2007); *Rembrandt's Eyes* (1999; *Rembrandtovy oči*) nebo *The Power of Art* (2007; *Moc umění*). Připojímeli k tomuto jen výběrovému výčtu novinovou esejistiku a spolupráci s televizí (s výjimkou prvního titulu byly všechny vysílány jako dokumentární filmy BBC) nebo dokonce film *The American Future: A History* (2008; *Budoucí historie Ameriky*) usilující zasáhnout do letošních prezidentských voleb, skládá se nám před očima portrét historika, který svou múzu začal bez skrupulí prodávat a donutil ji při tom — v duchu Baudelairovy básně — “přes slzy smát se pro zábavu davu”. Než jej však obviníme z kuplířství, podívejme se, jak s Kleió zachází v knize *Krajina a paměť*.

Krajina jako kulturní fenomén Čtenáře, pro něhož se zájem o krajinu automaticky snoubí s jejím nostalgicko-sentimentálním zbožňováním nebo jemuž se krajina jeví tím hodnotnější, čím méně se do její podoby vepsala lidská ruka, nejspíše zaskočí Schamovo tvrzení, že lidská přítomnost v přírodě není ničím nepřírozeným a přírodní rezervace mohou mít proto k divočině stejně daleko jako kvalitně založený a pečlivě ošetřovaný anglický park. I kdybychom se však nehodlali vzdát svých snů o panenskosti některých koutů Země, můžeme se s autorem knihy shodnout alespoň na tom, že uvědomění si krajiny jako místa rozprostírajícího se mezi horizonty souvisí s lidskou potřebou svět určitým způsobem evidovat, zmocňovat se jej alespoň pohledem (“naše formující vnímání vytváří ze surové hmoty krajinu”, s. 8), od čehož je pouhý krůček k pokusům o jeho interpretaci, a tedy i obdařování ryze lidskými obsahy. Krajina je proto jevem kulturním, nikoliv přírodním.

“Paměť krajiny” se stala v poslední době natolik přitažlivou metaforou, že ji někteří čeští krajinoznalci úspěšně uplatňují při výkladu geologických vrstev, hledání stop zaniklých lidských sídel v reliéfu krajiny, jako pointu různých toponymických meditací i jinde. Před svůdnou povrchností těchto a podobných “výletů”, jejichž vlastivědnou a poetickou hodnotu nijak nezpochybňují, chrání britsko-amerického historika nejen větší rozhled a nadhled, ale především erudice stojící na pevných základech nikdy nepřerušené tradice humanitních věd. Právě důvěrná znalost materiálu je Schamovou nejsilnější stránkou, s níž jde ruku v ruce snaha zbavit historii pověsti suchopárné vědy. “U historiků se předpokládá,” píše autor, “že studují minulost prostřednictvím textů, příležitostně obrazů, zkrátka věcí, jež jsou bezpečně uzavřeny ve vitrínách akademické konvence — můžete se podívat, ale nesahat. Jeden z mých nejoblíbenějších učitelů však vždy trval na přímém osahání ‘vědomí místa’, na pátrání v ‘archivu vyšlapaném nohama’” (s. 23). Od prvních vět zřetelně vystupuje sepětí předkládané látky s autorovými prožitky, mottem knihy nás Schama přímo navádí k hledání myšlenkového a stylového příbuzenství s H. D. Thoreauem. Esejistický styl mu umožňuje skloubit roli vědce a spisovatele stejně jako využívat různých lexikálních oblastí a rovin; jako zručný vypravěč pak umí vrátit život nejen podstatným a dramatickým historickým událostem, ale i běžnému dění tvořícímu jejich podhoubí. Výsledkem je poutavý text ukrývající množství odborné práce, již si je čtenář dobře vědom, ale která mu v této podobě nebrání proniknout k podstatě sdělení.

Píše-li autor, že krajinná "scenerie je stejně tak vystavěna z vrstev paměti jako z vrstev kamene" (s. 5), jenom tím podtrhuje bytostné spojení lidského rodu s místem, jež obývá a které zásadně a trvale vstupuje do jeho mysli, příběhů a celé kultury: "Jakmile se jistá představa o krajině, mýtus, vize, usadí v daném skutečném místě, zvláštním způsobem dokáže mást kategorie, vytvářet metafory reálnější než to, z čeho vycházejí, stávat se ve skutečnosti součástí scenerie" (s. 65). Přečteme-li si citovaný úryvek pozorněji, pochopíme, v čem spočívá rozdíl mezi nesčetnými "hledáči a vykladači" paměti či duše krajiny a naším autorem. Ten totiž — na rozdíl od řady umělců či antropologů propadlých předmětu svého odborného zájmu — zůstává střízlivým a kritickým pozorovatelem a mezi různými projevy vztahu ke krajině studuje rovněž její fanatické vyznávání. Díky tomu se stává leitmotivem celé knihy právě problematika mýtu. Na otázku, "zda je možné brát mýty vážně za jejich vlastních podmínek a respektovat jejich souvislost a spletitost, aniž bychom se nechali mravně zaslepovat jejich poetičností", existuje podle Schamy jen jediná rozumná odpověď — ignorovat mýty znamená "zbavovat se schopnosti rozumět našemu společnému světu" a přepustit téma těm, "kteří nechápou mýty jako historický fenomén, ale jako nevyvratitelné věčné mysterium" (s. 144). I kvůli tomuto vyzrálému přístupu je právě dnes dobré si Schamu přečíst.

Krajina — otevřená kniha lidské historie Úctyhodný sedmisetstránkový rozsah knihy (z něhož desetinu zaujímají poznámky, průvodce bibliografií a rejstřík, v české verzi omezený na jmennou část) si žádá přehledné a promyšlené členění. V kontrastu s touto potřebou se však český obsah podařilo neuvěřitelným způsobem zpackat (něco v něm chybí a něco zase nadbývá, neuvedeny jsou názvy podkapitol, které v originále spolu s kapitolami vytvářejí samy o sobě koherentní sdělení a připravují čtenáře na obsahovou strukturu textu), přičemž tento zmatek postihl částečně i vlastní tělo knihy (devátá kapitola funguje jako nástupiště bradavického expresu, nekouzelníkům zůstane dokonale utajena).

Výpravné dílo tvoří tři části — "Les", "Voda", "Skála" — a část závěrečná — "Dřevo, voda, kámen" (originální název pouze zahrnuje ty předešlé, český pracuje s dvojznačností anglických výrazů). Schamova snaha poskytnout čtenáři pestrý vzorkovník historických momentů, jenž přesvědčivě ukáže na jednotu "velkých" a "malých" dějin, se odráží v polytematičnosti jednotlivých částí i kapitol. Teprve na úrovni podkapitol můžeme sledovat soustředění k jedinému problému — například k symbolice Berniniho fontán, k posedlosti dobývat alpské vrcholy či opracovávat horské výšiny do podoby lidských hlav jako v Mount Rushmore, k věčné touze po Arkádii, divočině, kterou rádi hledáme a nacházíme na dosah velkoměsta. V každé kapitole se o sobě dozvíme něco podstatného, prostor recenze je naštěstí omezen a nutí vybírat.

První část knihy nás přivádí do białowiežského pralesa, po něm se hlavními hrdiny stanou ještě lesy německé, anglické, francouzské a kalifornské, opakování se přitom vzhledem k různosti kultur a "lesních politik" bát nemusíme. K přiblížení charakteru Schamova psaní ale můžeme zůstat na východě Polska:

A tak jsem si vychutnával jasně rudé maso a myslel na německé vojáky, kteří v zimě roku 1918 mrzli ve zdejším lese a stříleli zubry palbou z děl. Myslel jsem na Stanislava II. Augusta Poniatowského, posledního polského krále, který své milence, ruské carevnu Kateřinu Velikou, poslal bedny uzeneho zubřího masa, i když ona si spíš dělala chutě na celé Polsko. Myslel jsem na Julia von Brincken, hlavního polesného cara Mikuláše I., jak stopoval tato čokoládově hnědá zvířata ve sněhu a zaznamenával si jejich počet. Ale nejvíce jsem myslel na Mikołaje Hussowského. (s. 39)

Chuť zubřího masa, pět set let stará Hussowského óda věnovaná tomuto symbolu Białowieže, mezníky polské historie, měnící se vládcí různých národností a vedle nich lesníci a dřevorubci, lovci a vesničané, vojáci a partyzáni, nacisté a komunisté, hony na zvířata i lidi, královské paláce, lovecké chaty a betonové hotely, básníci, básně a paměti — jedno téma přirozeně přechází v druhé a je jím rozvíjeno, a přestože před našima očima znovu ožívá složitý vývoj této části východní Evropy, zůstává v jeho středu jako pevný bod białowiežský les se svým nejslavnějším zvířecím obyvatelem. Schamu zajímají právě ony "okolnosti", které dřívější představa historické objektivity z národních i mezinárodních dějin vylučovala nebo jim vyhradila prostor v poznámkách pod čarou.

Krajina a paměť je mimořádná kniha a přesvědčivě dokazuje, že historie může být zároveň chytrá i atraktivní, stejně jako její múza — Kleió. Pokud jsem s to porovnat originál s překladem, jeví se snaha Petra Pálenského o adekvátní vyjádření Schamova živého a zároveň kultivovaného jazyka jako úspěšná (otázkou pro mě zůstává, zda převedl i veškeré citace včetně těch původně neanglických, nebo si vypomáhal existujícími českými verzemi, v poznámkách jsou totiž jejich autoři uvedeni jen výjimečně). Silným estetickým zážitkem je i grafická podoba knihy tvořená nespočtem barevných a černobílých reprodukcí, autorem účelně vybraných jako doplněk historického výkladu. Zdá se, že jedinými, kvůli nimž by Kleió nakonec mohla uronit pár slz, jsou jazykoví a techničtí redaktoři knihy.

Foto popis| Simon Schama: Krajina a paměť, přeložil Petr Pálenský, Argo / Dokořán, Praha 2007

O autorovi| Martin Tomášek, Autor (nar. 1969) je literární historik, působí na Katedře české literatury FF Ostravské univerzity.
